

PROSTOR KAO TEMELJ IDENTITETA U NADGRADNJI

Sažetak

Postupak identifikacije ili postavljanje, definiranje, određivanje, prepoznavanje, korištenje i prihvaćanje identiteta izvorno su vezani za društveni, kulturni, religijski, nacionalni, osobni, globalni i uopće izvanprostorni identitet. Sociološki, psihološki, religijski, antropološki i ukupni društveni aspekti identiteta u teorijskome i konceptijskome smislu su vrlo složeni, s različitim teorijskim stavovima i pristupima i brojnom empirijskom literaturom koja potvrđuje značenje identiteta na pojedinačnoj, zajedničkoj (kolektivnoj) i globalnoj razini. Identitetu se pridaje moć, snaga razvijanja kolektivnih ideja povezivanja i povijesno-društvenih destrukcija, ali i očuvanja tradicijskih, civilizacijskih, općedruštvenih i pojedinačnih vrijednosti, primarno u društvenim okvirima, postavljajući društva i sve društvene vrijednosti izvan prostorne uvjetovanosti. To je i razumljivo s obzirom na to da manje-više svi stavovi, koncepti, teorijska promišljanja, tumačenja, izdvajanja kriterija identifikacije, navođenje primjera, testiranja pretpostavki, filozofske rasprave, logički postupci i koraci itd. dolaze iz društvenih i humanističkih znanstvenih područja koja prostornu uvjetovanost pojedinih vrijednosti ne postavljaju niti definiraju, čak ni kao samo fizički okvir zbivanja. Pri tome se zanemaruju globalna i regionalna povijesna događanja koja su potvrdila da su se ključni globalni i regionalni procesi odvijali zbog teritorija i kontrole teritorija, njegovih resursa i vrijednosti, pri čemu su stanovništvo, zajednice, političke organizacije i naslijeđa imali sekundarno značenje ili su čak bili samo smetnja u toj kontroli.

Ključne riječi: *geografija, prostor, uvjetovanost, nadgradnja, identitet*

STJEPAN ŠTERC*

MONIKA
KOMUŠANAC**

UDK: 911.3

Izvorni znanstveni članak

Original scientific paper

Primljeno: 10. listopada
2014.

* Dr. sc. Stjepan Šterc, viši predavač, Geografski odsjek Prirodoslovno-matematičkoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, sterc@geog.pmf.hr

** Monika Komušanac, Zagreb, mkomusanac@gmail.com

Uvod

Prije izravnoga razmatranja prostornoga identiteta i prevladavajućih ili dominantnih kategorija koje ga uvjetuju i određuju, nužno je razmotriti značenje, postanak, primjenu, razvoj, strukturu i razloge identifikacije pojmova, kategorija, misli, prostora, vremena i uopće svakoga ukupnog i složenog kompleksa na općoj teorijsko-metodološkoj i filozofskoj razini. Zato će se razmotriti identitet općenito kao univerzalni pojam, rezultat identifikacijskoga postupka i prostorni identitet kroz dualizam naziva (geografski-prostorni), kroz identifikaciju osnovnih prostornih kategorija (na primjeru geografskoga, euklidskog prostora i prostorno-vremenskoga kontinuuma) i kroz fundamentalnost istih postavljenu prema osnovnim filozofskim kategorijama opstanka i postanka svega što nas okružuje. Bitno je razmotriti i prijelaz identifikacijskoga postupka i samoga identiteta s društvenih, kulturnih, političkih, religijskih, jezičnih, književnih i ostalih okvira na prostorne, odnosno geografske, s obzirom na to da je prostorna identifikacija primarnoga reda veličine i značenja iz koje deriviraju identiteti u nadgradnji. Logičan bi slijed u nizu identitetskih kategorija prema snazi, jačini, utemeljenosti, nadgradnji, uvjetovanosti, okviru formiranja, posljedicama, povijesnim zbivanjima itd. bio: prostor, društvo, kultura..., vrijednosti, misaone predodžbe, spoznaje, identitet, hrvatske (regionalne, geografske) posebnosti.

Na sličan bismo način mogli formirati i osnovni prostorni slijed ili prostorni okvir identifikacije, u kojem se odražava logika uvjetovanosti u prostoru, kroz opće kategorije: univerzalni okvir, euklidski prostor, geografski prostor, prostorno-vremenski kontinuum, s nastavkom: povijesno značenje, prostor kao faktor globalnih zbivanja i, konačno, osnovna uvjetovanost i okvir identiteta u relaciji prostor – granice – stanovništvo.

1. Identitet općenito

Postupak identifikacije ili postavljanje, definiranje, određivanje, prepoznavanje, korištenje i prihvaćanje identiteta izvorno je, praćen kroz hrvatsku literaturu, vezan za društveni, kulturni, religijski, nacionalni, osobni, globalni i uopće izvanprostorni identitet.¹ Sociologijski, psihologijski, religijski, antropologijski i ukupni društveni

¹ Usp. Inga Tomić-Kaluđerović – Sanja Knežević, „Konstrukcija identiteta u mikro-makro kontekstu“, *Acta Iadertina* 1, 2004., str. 109-126; Stjepan Baloban, *Hrvatski identitet u Europskoj uniji*, Glas Koncila, Zagreb, 2003., str. 240; Ivan Cifrić – Krunoslav Nikodem, „Socijalni identitet u Hrvatskoj: Koncepti i dimenzije socijalnog identiteta“, *Socijalna ekologija*, 15 (2006.) 3, str. 173-202; Antun Šundalić – Božidar Petrač (ur.), *Globalizacija i regionalni identitet*, Ekonomski fakultet, Osijek, 2008., str. 278; Vlado Šakić, „Suvremeni pristupi identitetu s posebnim osvrtom na

aspekti identiteta u teorijskome i koncepcijskom smislu vrlo su složeni, s različitim teorijskim stavovima i pristupima i brojnom empirijskom literaturom koja potvrđuje značenje identiteta na pojedinačnoj, zajedničkoj (kolektivnoj) i globalnoj razini. Identitetu se pridaje moć, snaga razvijanja kolektivnih ideja povezivanja i povijesno-društvenih destrukcija, ali i očuvanja tradicijskih, civilizacijskih, općedruštvenih i pojedinačnih vrijednosti, primarno u društvenim okvirima, *postavljajući društva i sve društvene vrijednosti izvan prostorne uvjetovanosti*. To je i razumljivo, s obzirom da manje-više svi stavovi, koncepti, teorijska promišljanja, tumačenja, izdvajanja kriterija identifikacije, navođenje primjera, testiranja pretpostavki, filozofske rasprave, logički postupci i koraci itd. dolaze iz društvenih i humanističkih znanstvenih područja koja prostornu uvjetovanost pojedinih vrijednosti ne postavljaju niti definiraju čak niti samo kao fizički okvir zbivanja. Pri tome se zanemaruju globalna povijesna događanja koja su potvrdila da su se ključni globalni i regionalni procesi odvijali zbog teritorija i kontrole teritorija, njegovih resursa i vrijednosti, pri čemu su stanovništvo, zajednice, političke organizacije i naslijeđa imali sekundarno značenje ili su čak bili samo smetnja u toj kontroli. Neće nas ovo odvesti u prirodno-geografski determinizam,² nego samo najavljujemo globalno, regionalno i lokalno značenje prostora i njegova kompleksa faktora koji su vidljivi, postoje kao datost i utječu na zbivanja na Zemljinoj površini manjom ili većom snagom.³

Ne želimo ovdje ulaziti u bilo kakvu raspravu sa sociološkim i općenito društvenim ili humanističkim konceptom identiteta, niti se gubiti kroz njihove odrednice jer nam je predmet istraživačkoga interesa bitno drugačiji i nismo ni u mogućnosti o tome raspravljati, s obzirom na sadržajne, obrazovne i tehničke mogućnosti, već želimo potvrditi prostor ne samo kao okvir zbivanja nego i kao nezaobilazni faktor identifikacije. Primjer bi mogao biti istarski identitet koji je neosporan i s jasno izraženim vrijednostima, ali i da je samo nominalan, jasno je da se veže za regiju, prostor, teritorij... koji mora po inerciji utjecati na ono što se formira na njemu u društvenoj sferi.⁴ Takvih primjera regionalnoga identiteta imamo dosta (gotovo ga

nacionalni identitet“, *Identitet Like: korijeni i razvitak*, knjiga 1, ur. Željko Holjevac, Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“, Područni centar Gospić, Zagreb – Gospić, 2009., str. 15-33; Zorislav Lukić – Božo Skoko (ur.), *Hrvatski identitet*, Matica hrvatska, Zagreb, 2011., str. 341.

² Determinizam se kao pojam dugo rabio za ono što je zapravo prostorna uvjetovanost koja je uvijek prisutna s manjom ili većom snagom. Mi ćemo ovdje koristiti pojam prostorna uvjetovanost kao objektivnije i točnije razumijevanje prostorne stvarnosti od prostornoga određenja.

³ Usp. Radovan Pavić, „Neki aspekti prirodno-geografskog determinizma u Hegela“, *Geografski pregleđ*, XIII, 1969., str. 51-66; Radovan Pavić, „Razvitak prirodno-determinističkih shvaćanja“, *Geografski glasnik*, 36-37, 1974./75., str. 59-74.

⁴ Usp. Boris Banovac, *Društvena pripadnost, identitet, teritorij: Sociološko istraživanje regionalne pripadnosti u Istri*, Pravni fakultet, Rijeka, 1998., str. 251.

možemo pripisati svakoj historijsko-geografskoj /tradicionalnoj/ regiji), ali je jasno i da se svaki društveni i humanistički identitet formira, razvija i strukturira u društvenim, vremenskim (povijesnim) i prostornim (geografskim) okolnostima i okvirima. Svaki od tih okvira ima svoj sustav, sastav, značenje i utjecaj koji se moraju razmatrati, definirati, mjeriti i slično, i u konačnici, postaviti u složeni više uvjetovani model zvao se on društveni, povijesni ili prostorni.

Ne iznenađuje stoga što se u časopisu za književnost pojavljuju razmišljanja o prostoru i identitetu makar kroz prikaz, pravilno postavljajući prostor u identifikacijski postupak prepoznavanja i uvjetovanosti posebnih vrijednosti koje se razvijaju u već spomenutim okvirima.⁵ Velika većina ostalih radova čija je atribucija primarno sociološka, kompleksu složenih prostornih faktora i procesima, vezama i odnosima koje oni formiraju u konkretnom prostornom okviru (regiji) gotovo da ne posvećuju pažnju ili je ona samo formalna ili nominalna jer se spominju imena regija (Hercegovina, Slavonija, Istra...) Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Europske unije i slično, samo sa svrhom prostorne formalne identifikacije. Takav pristup pruža velike mogućnosti istraživačima geografskoga prostora (istraživačima i znanstvenicima) i njihovom metodološkom sustavu da s računskim (statističkim i matematičkim), kartografskim i grafičkim metodama, naravno uz ostale opće i posebne metode općega sustava ili parcijalnih metodoloških sustava, prostorni, regionalni ili geografski identitet postave, definiraju i modeliraju sukladno njegovu značenju za ukupni društveni, prostorni, gospodarski i ini razvoj.

2. Geografski ili prostorni identitet

Geografski je identitet moguće dvojako shvatiti: a) kao identitet geografskoga znanstvenog, istraživačkog i obrazovnog područja po kojem je područje prepoznatljivo u društvu i definirano, određeno i etablirano u znanstvenome sustavu i b) kao identitet geografskoga prostora (regije) sa svim obilježjima koja definiraju prepoznatljivost, posebnost i složenost prostora. Naslovom rada, teorijskim okvirom i predmetom razmatranja naš interes su oba identiteta, odnosno posebno geografski teorijski koncept i sama bit geografije kao znanosti jer je logično i jasno da upravo taj identitet određuje i geografski prostorni identitet kroz složene prostorne parametre koje izdvaja geografski metodološki sustav i osnova je identiteta u nadgradnji.⁶ Isključujući li se geografska atribucija prostora na Zemljinoj površini (nazovimo ga za sada euklidskim,

⁵ Usp. Vladimir Biti, „Prostor i identitet“, *Quorum*, 18 (2002) 1, str. 139-147.

⁶ Usp. Andrej Černe, „Prostorna identiteta – koncept različitosti“, *Anthropos*, 4-6 (1999.), str. 296-230.

kakvim ga doživljavamo u realnom okruženju do konačne identifikacije), s većinom geografskih faktora, možemo govoriti o općem prostornom identitetu koji nastaje i definira se prema prostornim datostima i zakonitostima, ali ako govorimo o geografskom identitetu, moramo primarno znati, razumjeti, prepoznavati i identificirati samu geografiju kao svojevrsnu filozofiju i logiku prostora.⁷

Sam naziv prostorni identitet nominalno je jako neodređen razmotre li se matematičke i geometrijske definicije prostora i shvati li se prostor kao univerzalna filozofska kategorija pa je jasno da mu je u kontekstu identiteta nužna atribucija, i to primarno geografska kako bi bilo isto tako jasno da se radi o prostoru na Zemljinoj površini kojeg ćemo nazvati geografskim prostorom i jasno omeđiti, definirati i identificirati za potrebe ukupne ili opće prostorne identifikacije.⁸ Posebno bi se u geografiji trebalo o pitanju prostora biti precizniji ukoliko se želi potvrditi predmetna autonomnost, neosporna uvjetovanost općega i posebnog identiteta sustavom geografskih faktora i/ili elemenata i postojanje prostorne (geografske) identifikacije kod svakoga pojedinca i društvene zajednice nezavisno po kojim se kriterijima ta zajednica izdvaja i prepoznaje. Osjećaj prostorne (geografske) pripadnosti ima nekoliko razina koje ovise o redu veličine prostornih (geografskih) jedinica i naravno misaonoj, filozofskoj, religijskoj i općedruštvenoj svijesti pripadnosti i razvijenih vrijednosti koje nosimo u sebi.⁹

Prostorne, geografske, formalne, administrativne ili teritorijalne jedinice u klasičnome se geografskom pristupu mogu složiti redom veličine: popisni krug (ulica), statistički krug (kvart, četvrt, dio naselja), naselje, općina, županija, država, kontinent, Zemlja; a moguće je izdvojiti i regije s različitim redom veličine i s različitim obilježjima za što se sve može vezati društvena i pojedinačna identifikacija, što potvrđuju i različiti društveni oblici ponašanja.¹⁰ Naravno da se takva identifikacija može

⁷ Usp. Stephen Gale – Gunnar Olsson, *Philosophy in Geography*, D. Reidel Publishing Company, London, 1979., str. 469; Stjepan Šterc, „Geografski prostor – objektivna stvarnost ili geografska irealnost?“, *Geografski glasnik*, 51 (1989.), str. 143-153; Stjepan Šterc, „Teorijsko poimanje i određenje geoprostora i geografskog prostora kao univerzalnih kategorija“, *Zbornik radova „Jugoslovenski geoprostor“*, ur. Vesna Đukić, Centar za marksizam Univerziteta u Beogradu, Beograd, 1989., str. 46-56; Robert Frodeman, *Geo-Logic, Breaking Ground Between Philosophy and the Earth Sciences*, State University of New York Press, Albany, 2003., str. 184; Robert Inkpen, *Science, Philosophy, and Physical Geography*, Routledge, New York, 2005., str. 176.

⁸ Usp. Tim Cresswell, *Place: A Short Introduction*, Blackwell Publishing, Oxford, 2004., str. 153.

⁹ Usp. Stjepan Šterc, *Geografski i demogeografski identitet*, doktorska disertacija, Geografski odsjek PMF-a Sveučilišta u Zagrebu, 2012., str. 218.

¹⁰ Usp. David M. Smith, *Moral Geographies: Ethics in World of Difference*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2000., str. 244.

razvijati i izvan toga ili čak može biti univerzalna na razini Zemlje, pa i svemira, ali je ona tada predmet interesa drugih struka i pristupa i drugoga naziva.

Tablica 1: Tipizacija prostorne (geografske) uvjetovanosti geografskoga (prostornoga) identiteta i njezini faktori¹¹

VRSTA UVJETOVANOSTI	FAKTORI
PRIRODNA	<i>tlo, biljni pokrov, reljef, vode, klima, geološko- mineraloška podloga, astronomski faktori, prirodne katastrofe...</i>
DRUŠTVENA	<i>stanovništvo, naselja, promet, gospodarstvo, industrija, trgovina, kultura, turizam, politika...</i>
POVIJESNA	<i>pojedinaac, zajednica, društvo, prostor, vrijeme, prostorno-vremenski kontinuum, djelatnosti, umjetnost, kultura, religija, znanost, ratovi, revolucije...</i>
PROSTORNA	<i>smještaj, položaj, centralitet, distanca, disperzija, konvergencija, potencijal, organizacija...</i>
MISAONA	<i>prostorne zakonitosti, logika, filozofija, predviđanje, modeliranje...</i>

Cjelokupni sustav faktora uvjetovanosti promjenljivoga jačeg ili slabijeg intenziteta u geografskome prostoru može se promatrati, proučavati, mjeriti pa i usmjeravati na općoj razini, ali je jasno da oni djeluju u svakoj administrativnoj, teritorijalnoj i regionalnoj jedinici ili cjelini i čine identifikacijski skup faktora. Kako je to naš primarni interes (kao što je već navedeno), bitno je ulaziti u njegovo modeliranje i funkcionalnu vezu sa stanovništvom,¹² odnosno s njegovim društvenim refleksijama i zato ćemo se samo na ovome mjestu referirati na konceptijski i empirijski pristup problematici u radovima.

Geografski je identitet u pravilu sveden na geografiju identiteta,¹³ što sasvim sigurno nisu sinonimi ili jednoznačni pojmovi i kategorije. Geografski je identitet uvjetovan geografskim kompleksom ili sustavom faktora, a geografija identiteta je raspored ili razmještaj različitih regionalnih identiteta (u navedenoj geografskoj ili prostornoj „b“ identifikaciji to je samo prvi korak ili red veličine u predmetnoj gradaciji sadržaj-odnos) u kojima je regija prvenstveno fizički okvir prepoznavanja. Potvrđuju to i idealistička shvaćanja deteritorijalizacije, translokacije, globalizacije, postkolonizacije, transnacionalizacije itd. u pokušajima redefinicije prostora u

¹¹ Monika Komušanac, *Historijsko-geografski teorijski koncept*, diplomski rad, Geografski odsjek PMF-a Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2011., str. 82.

¹² Usp. Robert David Sack, „Human territoriality: Its theory and history“, *Cambridge Studies in Historical Geography*, 7, Cambridge University Press, Cambridge, 1986., str. 259.

¹³ Usp. Patricia Yaeger, *The Geography of Identity*, University of Michigan Press, Ann Arbor, Michigan, 1996., str. 496.

uvjetima, kako se kaže, nestanka nacionalnih i etničkih granica u okvirima nove postmodernističke socijalne geografije.¹⁴ Pripišimo to sve idealističkom (pa znatnim dijelom i posibilističkom i političkom) i regionalno centrističkom gledanju kroz koji nije vidljivo, ili nije bilo vidljivo, da se cijela svjetska povijest ratovanja i stvaranja političkih, teritorijalnih, vojnih, trgovinskih, tržišnih i ostalih saveza zasniva na kontroli teritorija različitim načinima, pri čemu su nestanak stanovništva ili njegova supstitucija nekim novim stanovništvom bili manje bitni. Sličnoga su idealističkoga pristupa i neki kasniji radovi.¹⁵

Supstitucije stanovništva kroz povijest događale su se u osnovi nasilno i prethodile su ili slijedile ratne pohode moćnih sila, vladara, vojski, imperija i slično, s težnjom ovladavanja i kontroliranja prostora i njegovih bogatstava, pri čemu domicilno i u pravilu drugačije etničko i plemensko stanovništvo nije predstavljalo vrijednost nego prijetnju ostvarivanju ciljeva. Prepuna je povijest takvih primjera i primarno su stradavale male ili manje populacije i one koje su egzistirale u prostoru s važnim prirodnim bogatstvima ili pak prostorima od strateškoga značaja za kontrolu širega prostora, njegovih koridora, ključnih točaka i povoljnih geografskih obilježja za razvoj civilizacija i slično.¹⁶ Geografski je prostor oduvijek bio svojevrsni temelj zbivanja i nije ga moguće isključiti iz identifikacije sadržaja i vrijednosti koje se razvijaju u njemu. Vrijedi to i danas, u nazovimo ga globalizirajućem svijetu (globaliziran je samo kroz dostupnost informacija i kroz mrežnu i ostale slične kontrole, ali nije kroz zajedništvo u vrijednostima, resursima i bogatstvima), u kojem veličina i bogatstvo prostora (teritorija pa i akvatorija) koji se kontrolira predstavljaju globalnu snagu i moć, nezavisno od društvenoga i političkoga sustava, stanju ljudskih prava, zaštite stanovništva itd., a primjer za to su Kina, Rusija, Indija i Brazil, države koje nam ponovno potvrđuju da globalna snaga leži u veličini i u sadržajima prostora (resursi i stanovništvo) i vraćaju nas na prostornu uvjetovanost i prostorne faktore.

Identitet u domaćim radovima predmetno usmjerenim prema geografskom prostoru razmatra se primarno u okviru kulturne geografije i neke nove socijalne geografije pri čemu se gubi geografsko predmetno jedinstvo i teorijski koncept. Počinje to već sa samim nazivljem kulturna geografija ili čak kulturalna geografija (ima i drugih primjera kakva je geografija) pa sadržajnim nejasnoćama kada se primarno englesko nazivlje izravno prenosi na hrvatsko iako u hrvatskom ima već uvriježeno neko drugo

¹⁴ Usp. isto.

¹⁵ Usp. Zoran Roca – Paul Claval – John Agnew (ur.), *Landscapes, Identities and Development*, Ashgate Publishing Company, Burlington, 2011., str. 485.

¹⁶ Usp. Monika Komušanac – Stjepan Šterc, „Historijska geografija – temeljni identitet geografske discipline“, *Geografski glasnik*, 72 (2010.), 2, str. 123-142.

značenje itd. Kako korištenje nazivlja i nominalno postavljanje geografskih disciplina izvan geografskoga teorijskog koncepta također smatramo gubljenjem i neprepoznavanjem jednoga od spomenutih identiteta, posvetit će mu se zasebna pažnja. Početci bavljenja identitetom u prostornim analizama ponovno su potvrdili sljedbenički pristup struke, kao i u puno slučajeva na razvojnome putu kroz povijest, koja ne prepoznaje, ne prihvća ili nema snage vlastiti identitet izdići kao vrijednost kroz uvjetovanost složenoga faktorskog sustava na sadržaje, procese, veze, odnose i modele koje taj sustav razvija na Zemljinoj površini u geografskome prostoru, već pokušava ugraditi primarno geografske sadržaje u konkretnim regionalnim i teritorijalnim okvirima u već postavljene društvene identitete bez geografske (prostorne) atribucije. Klasičan je to put kad se primarno u društvenim i humanističkim znanostima pojavi znanstvena predmetna, metodološka ili samo terminološka inovacija koja je i samim znanstvenicima iz tih područja nepotpuna bez geografske uvjetovanosti. I umjesto da razvija autonomna, logična i nužna prostorna identificiranja kategorije koju svi zovu prostor (iako je jasno da se primarno mora jasno odrediti), pokušava se tom „prostoru“ pridodati društveni identitet i mijenjati ga ili nanovo definirati jer se on eto nalazi ipak u nekom „prostoru“. Takva će se utakmica uvijek izgubiti jer se time samo ulazi u područja kojim drugi već vladaju kroz vlastiti teorijski koncept i metodološki sustav jasno prepoznatljiv, etabliran i društveno i znanstveno prihvatljiv.

Uz sva uvažavanja pojedinačnih geografskih pristupa istraživanju identiteta u posebnim radovima, ovdje ćemo se referirati ciljano samo na primarno teorijska razmatranja, sukladno autorskom stavu o selektivnome pristupu razmatranja, procjenjivanja i uvažavanja dosadašnjih istraživanja i mogućnostima sekundarnoga pokrivanja općenitih i standardnih socioloških i geografskih stavova primijenjenih u njima. Najbolji nam je primjer za to u osnovi teorijski rad izložen na 2. kongresu geografa Bosne i Hercegovine i objavljen u kasnijem zborniku radova pod naslovom „Geografske osnove identiteta i njegovo značenje za održivi razvoj geoprostora“.¹⁷ Rad je posebno bitan jer nam daje teorijski okvir i ima sve atribucije; dubinu, širinu misli, intelektualnu snagu, referentnost, citiranost itd., pravi moderni rad današnjega znanstvenog vrednovanja i pristupa, ali ne potvrđuje geografski (prostorni) identitet, što je vidljivo već u samome naslovu. Identitet se prihvća već kao univerzalna kategorija postavljena s društvenoga aspekta u radovima sociologa i pridodaje mu se samo geografska osnova, umjesto da se profilira geografski identitet (u smislu prostornoga)

¹⁷ Dane Pejnović, „Geografske osnove identiteta i njegovo značenje za održivi razvoj geoprostora“, *Zbornik radova 2. kongresa geografa Bosne i Hercegovine*, ur. Muriz Spahić, Geografsko društvo Federacije Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2009., str. 40-52.

koji u sebi uključuje atribucije osnovnih kategorija i prostora i vremena, a koje se po sociolozima i kulturolozima razvijaju samo u svijesti društva, zajednica i pojedinaca, a ne prihvaćaju (naravno misleći u osnovi) da kompleks složenih geografskih faktora primarno formira tu svijest, percepciju, unutrašnje vrijednosti itd. Zato je bitno dokazivati i pokazivati kroz posebna istraživanja i radove upravo takvu uvjetovanost i razrađivati za nju vlastiti metodološki sustav, umjesto prihvaćati unaprijed definirani identitet bez primarne geografske (prostorne) uvjetovanosti.

Značenje identiteta za „održivi razvoj geoprostora“ ponovno je sljedbenički pristup jer je naprosto nužno identitet definirati kao temelj, a ne samo značajku „održivoga razvoja geoprostora“, pri čemu je održivi razvoj kao termin i osnovni sadržaj koji nam dolazi iz biološko-šumarske vizije održivosti prostora. Takva koncepcija održivosti modelira primarno prirodni prostor na Zemljinoj površini, u uvjetno rečeno idealističkim uvjetima očuvanja, za neka buduća vremena i pokoljenja bez uključivanja demografske uvjetovanosti, razvoja i korelacije (koja je sastavni i bitni dio prostornoga geografskog kompleksa). Pojam, kategorija, naziv primjeren za cijeli taj kompleks prostorne održivosti regionalni je razvoj i smatramo ga kategorijom najvišega reda veličine, koja uključuje održivi razvoj (pa i gospodarski, ekološki, demografski i ini), shvaćen u smislu održivosti prirodne osnove, društva i gospodarstva, gospodarski i demografski razvoj i uopće logičnu i prihvatljivu organizaciju prostora na Zemljinoj površini u skladu, na globalnoj i regionalnoj razini.

Pojam geoprostora za sada nećemo komentirati jer je to jedna od osnovnih kategorija prostorne identifikacije kojoj bi se trebala posvetiti posebna pažnja u nekom kasnijem radu, nego ćemo samo jasno naglasiti da geoprostor nije predmet geografskoga interesa ni osnova prostornoga identiteta jer se u njemu taj identitet gubi u stvarnosti i u predmetnoj i metodološkoj utakmici s drugim znanstvenim područjima, poljima, granama i disciplinama.

Derivacija takvih razmišljanja, stavova, koncepcija, predmetnih određenja, socioloških shvaćanja identiteta geografski su radovi koji su uslijedili kasnije¹⁸ i mnogi drugi parcijalni, specijalistički, pa tercijarne publikacije itd. Nije nas stoga iznenadila ni percepcija same geografije u obrazovnome sustavu ni neprepoznavanje prostornoga identiteta kod učenika što je i potvrdila nedavno provedena anketa.¹⁹

¹⁸ Usp. D. Pejnović, „Geografske osnove identiteta Like“, *Identitet Like: korijeni i razvitak*, knjiga 1, str. 47-84; Lena Mirošević – Branimir Vukosav, „Prostorni identitet otoka Paga i južnog podvelebitskog primorja“, *Geoadria* 15 (2010.) 1, str. 81-108; Mirela Slukan-Altić, „Hrvatska kao Zapadni Balkan – geografska stvarnost ili nametnuti identitet?“, *Društvena istraživanja* 20 (2011.) 2, str. 401-413.

¹⁹ Usp. Sanja Seljan, „Geografski identitet u obrazovnom sustavu“, diplomski rad, Geografski odsjek PMF-a Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2011., str. 68.

3. Formalna identifikacija znanosti o prostoru

Identifikacija znanosti o prostoru bitna nam je u definiranju prostora na Zemljinoj površini u kojem se odvija prevladavajuća uvjetovanost faktora navedenih u tablici 1 na gotovo sva zbivanja u njemu, kao i na identitete u nadgradnji. Formalna identifikacija geografije kao znanosti o prostoru na Zemljinoj površini potvrđuje sadržajne razlike čak i u odnosu na tradicionalnu i općeusvojenu predodžbu struke, čime se cijela opća identifikacija dodatno čini još složenijom. Pri formalnoj identifikaciji primarno se misli na ključne dokumente u kojima se geografija u znanstvenome sustavu svrstava u znanstveno područje i unutar njega dalje dijeli na grane i polja, ali je isto tako bitno i cijelo područje predmetno usporediti kako bi se vidjelo koje su to poveznice među poljima s obzirom na to da svako polje identificiraju predmet istraživanja, metode i tehnike rada. Ključni dokument je Pravilnik o znanstvenim i umjetničkim područjima, poljima i granama.²⁰

Razmatranje navedenih kategorija u ukupnoj je identifikaciji geografije jako važno jer se kroz spoznaju o njezinim mogućnostima, autonomnosti i značaju za razumijevanje objektivne prostorne stvarnosti bitne za sva identificiranja može razumjeti i sadašnje stanje svijesti o geografiji (i geografskome prostoru) i buduće pozicioniranje i etabliranje u ovako složenim formalnim podjelama. Posebno su nam važne podjele na područja i grane unutar znanosti o prostoru na Zemljinoj površini – geografije.

4. Područna identifikacija

Prije svega u Pravilniku treba odmah uočiti i razlikovati područnu podjelu u kojoj se tradicionalne znanosti svrstane u područja tako i zovu (prirodne znanosti, društvene znanosti, humanističke znanosti, tehničke znanosti itd.) te da je geografija jedina takva znanost u interdisciplinarnim područjima (posebno pažnju skrećemo na množinu imenice područje). Dakle interdisciplinarna područja bi se mogla shvatiti kao skup različitih znanstvenih područja koja su svrstana u jedno prema tome jer se nalaze između disciplina. Nelogično zvuči čak i onomu koji se ne nalazi u znanstvenome sustavu niti ga razumije sadržajno, predmetno ni metodološki. Geografija je formalno u područjima koja se nalaze između disciplina, jasno etabliranih i identificiranih prema objektu i metodama istraživanja, kao da su discipline u redu veličine značenja iznad znanstvenih grana, polja i područja. Ovakve nelogičnosti zbunjuju i navode na razmišljanje kao da ostala područja, polja i grane nisu interdisciplinarne pa onda

²⁰ „Pravilnik o znanstvenim i umjetničkim područjima, poljima i granama“, *Narodne novine*, 118, Zagreb, 2009.

nisu ni svrstane u interdisciplinarna područja (umjesto područje), a svima je jasno da se svako znanstveno polje sastoji od disciplina i da postoji granično predmetno znanstveno područje koje je nužno interdisciplinarno. Kad se to usporedi s poljima (područjima – množina) koja su formalno u interdisciplinarnim područjima, moguće je uočiti kako je geografija između nečega (jasno definiranih disciplina) u nečemu što nije jasno definirano (interdisciplinarna područja). Time je i razumijevanje osnove identiteta u nadgradnji bilo znatno otežano, manje razmatrano i nedefinirano u teorijsko-metodološkome smislu.

Danas je pojam interdisciplinaran jako moderan i potvrđuje, bez neke jasne osnove, širinu pristupa predmetu istraživanja s više aspekata, ali je u slučaju geografije poprilično neodređen jer se zapravo područno izdvajanje temelji na pristupu, a ne predmetu istraživanja kao kod drugih znanosti. Bitno je naglasiti i činjenicu da sva znanstvena područja u kojima su znanosti koje čine tradicionalni obrazovni sustav, imaju izdvojeno interdisciplinarno polje u kojem se obvezno nalazi zasebna grana koja čini metodiku struke. Naravno sve, osim geografije. Zato je jasan i prepoznatljiv identitet geografije danas još potrebniji i nitko ga neće niti može određivati niti postavljati osim onih koji se geografskim istraživanjima bave, kako u interesu same struke tako i u funkciji prostorne identifikacije i razumijevanja osnove identiteta u nadgradnji. Predmetno definirajući geografiju i posebno njezin vanjski objekt interesa, istovremeno identificiramo i sam geografski prostor kao temelj razvijanja sadržaja, procesa, veza, odnosa i modela u svim sferama nadgradnje.

5. Identitet geografskoga prostora

Identitet geografskoga prostora u cijeloj koncepciji primarno ovisi o predmetnoj identifikaciji same geografije pa se sukladno tomu geografskim prostorom treba smatrati upravo euklidski prostor na već spomenutoj Zemljinoj površini. Razmotrit ćemo zato iz ranijih teorijskih radova određenje osnovnih kategorija bitnih za potvrđivanje temelja identifikacija u nadgradnji. *Geografska* je *površina* dvodimenzionalna kategorija i skup je svih neravnina fizičkogeografskoga i socijalnogeografskoga postanka i značenja na Zemlji te može, ali u nekim varijantama i ne mora, isključivati podmorje kao predmet interesa i proučavanja drugih znanstvenih područja i disciplina. Dakle geografsku površinu čine svi materijalizirani oblici nastali kao društvena i civilizacijska nadgradnja nezavisno od toga koliko su iznad mora (tzv. nadmorska visina). Geografska površina jest predmet geografskoga znanstvenog interesa, ali kao osnova ili temelj ili baza ili podloga prostora kao trodimenzionalne kategorije

u kojem se zapravo sve događa u temeljnome odnosu prirodna osnova – društvena nadgradnja. Svi se sadržaji, procesi, veze, odnosi i modeli primarno razvijaju u prostoru na geografskoj površini. No u tome se prostoru u osnovi događa sve zanimljivo u povijesti, ekonomiji, sociologiji, fizici, kemiji i čitavome nizu drugih znanstvenih područja i disciplina, pa se ne može potvrditi da je prostor na Zemljinoj površini ili iznad geografske površine predmet interesa samo jedne znanosti. Neodređenost prostora iznad Zemljine površine, posebno njegove visine i granice u atmosferi, vrlo je izražena, stoga nije moguće bez konkretnijega određenja toga prostora postaviti identitete u nadgradnji.²¹

Prostor iznad geografske površine ključna je kategorija za određenje vanjskoga predmeta geografskoga i identifikacijskoga interesa, posebno dimenzioniranje njegove visine u atmosferi. Bez obzira na različita mišljenja o tome u teorijskim radovima, jasno je i logično da je to prostor u atmosferi neposredno iznad geografske (Zemljine) površine u kojem u osnovnim funkcijama egzistiraju pojedinac, zajednica i cijela ljudska populacija. Pritom se ne misli na čovjekov iskorak u atmosferu avionom u prometnome smislu ili u svemir u znanstvenotehnološkome istraživačkom smislu. Taj je prostor u geografskome smislu simboličan, nužan je okvir sadržaja, procesa, veza i odnosa i dio je atmosfere koja utječe na identitet u nadgradnji. U svakodnevnoj percepciji doima se kao klasični euklidski prostor i seže u prosjeku u funkcionalnome smislu do pet metara iznad geografske površine, dok je visina uvjetovanosti na složene društvene i ine procese znatno iznad toga u atmosferi. Pojas, zona, okvir itd. u atmosferi do pet metara iznad geografske (pa i Zemljine) površine okružuje, zahvaća, ovija itd. u biti sferni Zemljin oblik i logično je da je i sam zakrivljen (sferan) pa ga se može definirati i kao neeuklidski prostor u stvarnosti.²² To je geografski prostor i vanjski je predmet ili objekt geografskoga istraživačkog interesa, dok je istovremeno temeljni prostor svih identiteta u nadgradnji. Uostalom, svaki identitet u nadgradnji nužno se veže za konkretnu populaciju i konkretni prostor kako ne bi bio samo teorijska kategorija, već dio objektivne prostorne stvarnosti.

Pored navedenih kategorija bitno je još razmotriti i odrediti pojam ili kategoriju *prostorno-vremenskoga kontinuuma*. Prema filozofskom poimanju vremena tri su njegova teorijska elementarna relativna i fizikalna određenja, a to su prošlost, sadašnjost i budućnost koji smisao dobivaju međusobnim odnosima. Budućnost je komponenta koja daje svemu pravu dimenziju, a to potvrđuju i navedene osnovne geografske kategorije kroz filozofsko poimanje prostorno-vremenskoga kompleksa s

²¹ Usp. S. Šterc, *Geografski i demogeografski identitet*, str. 218.

²² Usp. isto.

geografskim kontekstom u proučavanju razvojne prostorne refleksije odnosa prošlih prostornih formi, sadržaja i/ili procesa na sadašnje stanje i transformaciju prostora i društva te prostornoga uvjetovanja sadašnjih uočenih zakonitosti, pravila i načela za buduću organizaciju, planiranje i funkcionalnu valorizaciju prostora (i njegovih određenih dijelova). Upravo je ovo osnova postavljanja prostora kao pretpostavke identiteta u nadgradnji. Filozofsko pak određenje i definiranje pojma vrijeme u okviru suvremene filozofije egzistencijalizma potvrđuje kontinuiranost prostora i vremena jer vrijeme jest samo po tome što se nešto događa i samo tamo gdje se nešto događa, razlikujući sukladno navedenom, povijesno i društveno bogato i ispunjeno vrijeme od prirodnoga (fizikalnog vremena) u kojem su zbivanja u pravilu vrlo spora.

Prema općoj teoriji ne postoji sila koja nas usmjerava u vremenu prema budućnosti, već se to događa samo od sebe jer kontinuum prostor-vrijeme nema gustoću, temperaturu i slično,²³ već ga treba shvatiti isključivo u teorijskome kontekstu kao svojevrsnu „pozornicu“ na kojoj se odvijaju geografska, društvena i povijesna zbivanja.²⁴ Vrijeme je stoga nedvojbeno sastavni dio teorijskoga i znanstveno-istraživačkoga okvira svakoga znanstvenog polja, područja i sustava i svojom relativnošću određuje i relativno različite vremenske razine, raspone, aspekte, nizove itd. s obzirom na pristup, problematiku, istraživačka pitanja, predmete interesa, širinu interesa, specifikaciju i slično, te je kao takva kategorija primjerenija povijesnomu pristupu koji proučava promjene u razvoju ljudskoga društva kroz povijest, odnosno kroz vrijeme.

Razmotreno određenje osnovnih filozofskih kategorija prostora i vremena u funkcionalnome neprekinutom slijedu prostorno-vremenski kontinuum okvir su svih zbivanja, bez obzira kakva ona bila s aspekta prevladavajuće uvjetovanosti i kako se izdvajaju prema različitim pokazateljima i u kakvim sekundarnim okvirima. Sve se zbiva u tako definiranome prostoru pa je logično razumjeti i zaključiti da taj prostor više ili manje djeluje na sve ono što se u njemu zbiva, nastaje i nestaje.

6. Temelj identiteta u nadgradnji

Shvati li se cijela koncepcija u teorijskome smislu na ovakav način, a logika i filozofija prostora nam to nalažu, jasno je da se svi identiteti formiraju u nekom okviru (društvenom, kulturnom, povijesnom, civilizacijskom i sličnom) koji mogu biti različiti i različito uvjetovani, ali se svi zbivaju u temeljnome prostornom okviru (zapravo

²³ To je iskustvena spoznaja iz svakodnevice u kojoj osjećamo da vrijeme prolazi i da idemo u budućnost, ali ne osjećamo silu pri tom prolasku i odlasku u budućnost. Istovremeno spoznajemo da povijest zapravo počinje od sada.

²⁴ Usp. M. Komušanac – S. Šterc, n. dj., str. 123-142.

prostorno-vremenskom). Kako je taj prostor istovremeno i prostor uvjetovanosti svega što se u njemu zbiva i dio je objektivne stvarnosti, nije ga moguće izbjeći u pojašnjavanju ukupne složenosti identiteta i identifikacijskoga postupka, posebno razmatrajući regionalne identitete i identitete bilo koje teritorijalne (prostorne) jedinice, koji se čak eksplicitno imenom te teritorijalne jedinice i naslovno definiraju. Primjeri bi mogli biti hercegovački, slavonski, istarski, dalmatinski, lički, međimurski, europski, mediteranski, balkanski i slični identiteti kod kojih nije moguće izbjeći prostornu uvjetovanost, tradiciju, način života, regionalne posebnosti, kvalitetu života itd. niti ih je moguće objašnjavati izvan eksplicitnoga populacijskog i prostornog okvira. Kompleks geografskih faktora (tablica 1) svuda je prisutan, svuda uvjetuje, svuda predstavlja konstantu nezavisno od vremenskoga pomaka i u konačnici predstavlja temelj razvijanja svih procesa u nadgradnji, bili oni društveni, politički, fizikalni ili misaoni s obzirom na to da je nositelj razvojnih civilizacijskih misli i ideja također u prostoru kakvim smo ga definirali. Isključivanje jedne od temeljnih vrijednosnih kategorija kroz cijelu povijest za koju su se vodili gotovo svi ratovi u prošlosti i u današnjem vremenu i koja se uvijek želi kontrolirati različitim sredstvima i pristupima, nije moguće niti je opravdano.

Prostor, teritorij, područje ili kako ga već zvali, kroz cijelu je povijest i civilizacijski razvoj imao primarno značenje, a i danas predstavlja posebnu vrijednosnu kategoriju koja u svim koncepcijama razvoja i spajanja, s obzirom na veličinu, sadržaje, smještaj, položaj, tijek zbivanja, uvjetovanost i slično, predstavlja strateško značenje za na njemu dominantnu populaciju. To je konstantna prostorna zakonitost koja se nije mijenjala tijekom vremena niti će se bitno promijeniti u budućnosti. Stohastički ili više uvjetovani procesi, veze i odnosi koji se u njemu razvijaju (nastaju, opstaju ili nestaju) nisu samo formalni njegov dio, nego su nužno pod većim ili manjim utjecajem složenih prostornih faktora ili bolje rečeno pod utjecajem prostornoga kompleksa, sadržanoga od prirodne osnove i ukupne društvene nadgradnje u koju ubrajamo i različite identitete.²⁵ Logika, organizacija, uvjetovanost, funkcionalnost i filozofija geografskoga prostora i svih njegovih jedinica nižega reda veličine (regija, naselja i slično) ne mogu biti samo formalni okvir identiteta ili ga uopće ne uvjetovati u postupku samoga definiranja. Razumljiv je i otklon od analize složenih prostornih faktora područja, grana, polja i disciplina kojima prostor (geografski prostor na Zemljinoj površini) nije primarni znanstveni interes i koje nemaju razvijen metodološki

²⁵ Funkcionalnih odnosa, statistički i korelacijski definiranih u geografskome prostoru, gotovo da i nema, već su svi odnosi stohastički, odnosno više uvjetovani. Stoga je za razliku od odrednica, vrlo često korištenih u različitim tumačenjima vezanim za determiniranost u prostoru, za uvjetovanost u prostoru točan naziv u hrvatskome jeziku – uvjetnice.

sustav njegova razmatranja, ali nije razumljivo niti prihvatljivo njegovo gotovo potpuno apstrahiranje. Kao da se identiteti formiraju u fiktivnoj (zamišljenoj ili samo misaonoj) populaciji izvan objektivne stvarnosti i u nekome zamišljenom nepostojećem prostoru koji ne egzistira u realnosti. Izvanprostorni identiteti vezani samo za društvene, kulturne, civilizacijske, povijesne itd. nedefinirane okvire (populacijski i prostorno) kao da stoje u izvaneuklidskim nerealnim ili izotropnim prostorima bez ikakva utjecaja prostornih faktora na zbivanja u njemu.

Nije moguće zamisliti hercegovački identitet ili neki drugi regionalni, a da na njega nema utjecaj geografska regija sa svim svojim prostornim-geografskim faktorima (tablica 1) i da oni dijelom (većim ili manjim) ne uvjetuju posebnost, način života, vrijednost pojedinca i zajednice, društveni i povijesni tijek zbivanja itd. Posebno je pitanje spomenuti tijek povijesti, njegove zakonitosti i ponavljanje povijesti u pravilu u istim prostorima.

Po tome bi se obrascu mogla objasniti i nedavna zbivanja u devedesetima u Bosni i Hercegovini i osnivanje Herceg-Bosne kojoj se daju uglavnom političke konotacije iako ona ima svoju prostornu logiku temeljenu na složenosti prostora (i prostornih faktora) i povijesnim zbivanjima u drugim prostorima (regijama) i vremenima. Povijest nas ratova uči kako se uvijek događalo isto ili slično u širim prostorima koji su vojno ugrožavani radi njihove kontrole ili kontrole njihovih potencijala, strateških točaka, koridora ili slično. Pri tome su manje bile bitne ili gotovo nebitne domicilne populacije (raseljavane, tlačene, porobljavane i slično) od prostora (teritorija) koji se morao osvajati ili braniti (naročito braniti) na sve moguće načine i uvijek se kroz povijest branio samo onaj dio prostora koji je bilo moguće obraniti.²⁶ Formiranjem Herceg-Bosne prostor obrane je sužen mogućom obranom i potiskivanjem agresorske vojske domicilnoga stanovništva u njegov okvir, kao uostalom uvijek u povijesti, iako su se kasnije u tumačenjima ovakvoj logici suprotstavljale političke sociološke i druge koncepcije zanemarujući prostornu logiku organizacije i obrane.

Ti se utjecaji kroz metodološki sustav mogu mjeriti, a uvjetnosti tipizirati i složiti po redu veličine prema snazi i trajanju djelovanja te je prema njima moguće postaviti i prostorni model djelovanja i razvoja identiteta. Zato je ovako definiran prostor i njegova posložena logika temelj identiteta u nadgradnji.

²⁶ M. Komušanac, n. dj., str. 82.

Zaključak

1. Prostor na Zemljinoj površini u kojem se događaju gotovo sva civilizacijska dostignuća kroz povijest, identifikacijski slijed ima u okviru geografskoga teorijskog koncepta i pristupa, sukladno logičkom i filozofskom tumačenju temeljnoga odnosa u euklidskom prostoru.
2. Sva društvena, kulturna, politička, fizikalna i dr. zbivanja nastaju i nestaju, razvijaju se i opstaju u geografskome prostoru koji nije formalan, fiktivan, irealan... ni izotropan, već vrlo sadržajan i nužno utječe na sve što se događa u njemu s više ili manje uvjetovanosti.
3. Neizotropnost geografskoga prostora utječe na pojedince i zajednice kao nositelje misli i spoznaje pa je time i osnova svih identiteta u nadgradnji. Sama osnova istovremeno ne znači i prevladavajući faktor ili prevladavajuću uvjetovanost u definiranju tih identiteta, ali se ne može isključivati u modeliranju identifikacijskoga postupka.
4. Primarno sve to vrijedi za regionalne ili prostorne identitete bez obzira na red veličine teritorijalne jedinice, s obzirom na to da različiti oblik prostorne identifikacije imaju gotovo sve zajednice i pojedinci više ili manje izraženu.
5. Vrijednost prostora kroz njegove sadržaje (resurse i potencijale) danas se više ne može zanemariti ni u jednom pristupu, konceptu ukupnoga razvitka društva, gospodarstva i prostora ili pak planiranju.

SPACE AS A BASE OF IDENTITY IN SUPERSTRUCTURE

Abstract

The process of identification or placement, definition, determination, recognition, use and acceptance of identity is originally related to social, cultural, religious, national, personal, global and outer space identity. Sociological, psychological, religious, anthropological and the overall social aspects of identity in theoretical and conceptual terms are very complex, with different theoretical views and approaches and a huge body of empirical literature that confirms the significance of identity at the individual, common (collective) and global levels.

Strength, power of developing collective idea of relations and historical and social destruction, as well as the preservation of traditional, civilizational, general social and individual values, primarily in social terms, are usually ascribed to identity, setting thus societies and all social values beyond spatial conditionality. This is understandable given the fact that more or less all the attitudes, concepts, theoretical explanations, interpretations, criteria of identification, specific examples, testing assumptions, philosophical discussions, logical procedures and steps, etc. come from the humanities and social sciences that neither set nor define the spatial conditioning of individual values, not even as a mere physical frame of events. Hence, all global and regional historical events which confirmed that the key global and regional processes were aimed at territories and their control as well as their resources and values, were neglected. Population, communities, political organizations and heritage were of secondary importance or even considered obtrusive to such control.

Key words: *geography, space, conditionality, superstructure, identity*